

Emberi haladás, totális állam és a szociológia

(Jegyzetek Salomon: A haladás zsarnoksága c. könyvének margójára)

KULCSÁR KÁLMÁN

A második világháború után gyorsan kibontakozó szocialista világrendszer ideológiai vonzásával szemben a burzsoá politika, de a jogi és szociológiai irodalom is, nagyjából két vonalon igyekszik felvenni a küzdelmet. Az egyik a jóléti, a burzsoá tervállam gondolata, amelynek egyre szaporodó irodalmát a szocialista állam- és jogtudomány már megfelelő bírálathoz részesítette.¹ A másik vonal a fasiszmus elleni harc ürügyén kialakított újkonzervatív ideológia, amely azonosítja a faszizmust és a szocializmust, s e hamis azonosítás alapján a fasiszta állami gyakorlat jellegzetességeit a szocialista állam sajátosságaiként is felfogja. Ez a szemlélet nyilvánul meg pl. egy újabban megjelent angol jogi munkában, ahol a következőket olvashattuk: a náciizmus tapasztalatai alapján erős igény jelentkezett valamiféle XIX. századi jellegű liberalizmushoz való visszatérés felé, elvetvén egyúttal a társadalmi tervezés minden formáját, mint olyat, amely bizonyosan a totalitarizmushoz vezet.² A két vonal látszólag homlok-egyenest ellenkezik, de csak látszólag, mert ha jóléti, tervezett államról és társadalomról van is szó az első esetben, elvileg itt is mindig felmerül a hagyományos polgári demokrátiás alapelvekkel való összeegyeztetés igénye,³ míg a konzervatív, a tervezést elvető, a totalitarizmustól rettegő ideológia is tartalmaz reformelemeket és igényeket. A monopóliktés társadalom ellentmondó viszonyai, politikai sajátosságai, eltérő hagyományok stb. folytán azonban természetesen a vázolt keretben is az árnyalatok sokféleségével találkozunk. A második vonalat jellemző konzervatív ideológiát kifejezésre juttató művek közül is külön érdeklődésre tarthat azonban számot Salomon amerikai szociológus könyve⁴ máresak azért is, mert a „totális államok” létét, a faszizmust és a kommunizmust (jellemző módon egy síkra állítva) egyaránt az emberi haladás gondolatának és a szociológia következményének tartja. Elég furcsa ez a párhuzam, hiszen a burzsoá szociológia és az emberi haladás távolról sem kapcsolhatók össze, de Salomon a faszizmus és a szocializmus egy szintre állításán túl, eszméletéteti fejtegetések alapján azonosítja az utópikus szocializmust, a marxizmust és a burzsoá szociológiát is, és így próbál jellegzetes konzervatív szemlélettel szót emelni a társadalom tudatos, racionális alakítása, az emberi haladás ellen.⁵ Salomon hamis azonosítását és levont politikai következtetéseit (könyve alcímének megfelelően: gondolatok a szociológia eredetéről) mindenekelőtt a szociológia keletkezésére vonatkozó vizsgálatokkal próbálja megalapozni. Téziseit így a következő jellegzetes gondolati csomópontok köré csoportosíthatjuk:

1. A szociológia mint tudomány a polgári forradalom filozófiájuként keletkezett, a forradalom erőszak nélküli továbbfejlesztésére és befejezésére. 2. Az ilyen céllal kelet-

¹ Ld. az Értesítő jelen számában PÉTERI Zoltán: A Rule of Law fogalmának kérdéséhez.

² GINSBERG, Morris: The Growth of Social Responsibility. — Law and Opinion in the Twentieth Century. Ed. Ginsberg, London, 1959. 21. p.

³ Vö. pl. STONE, Julius: The Province and Function of Law. Sydney, 1946. 707., 775. és köv. p.

⁴ SALOMON, Albert: The Tyranny of Progress. Reflections on the Origins of Sociology. Noonday Press, 1955.

⁵ Ez az álláspont bizonyos fokig objektív helyzetet tükröz. Az ellentmondásaiban folyton élesedő monopóliktés társadalomban ugyanis valóban kilátástalan a társadalom tudatos alakítása, mert minden ilyen törekvés — a polgári osztálykorlátok között — az objektív fejlődés ellen hat. Így aztán nem véletlen, ha jó néhány polgári szociológus a jogból mint a tudatos társadalomalakítás megfelelő eszközéből való kiábrándulásról beszél, s elege hangsztatja, hogy a jogszabályokkal nem lehet a polgári társadalom dezorganizációs folyamatait megállítani. Ld. pl. ANGELL, Robert Cooley: Free Society and Moral Crisis. Ann Arbor, 1958. 4—5. p. — TAPPAN, Paul: Juvenile Delinquency. New York, 1949. 163—164. p. Az ilyen álláspontokban természetesen a burzsoá törvényesség bomlása is tükröződik, amely egyetek közt abban a követelésben is kifejeződik, hogy a jog adjon helyt a közvetlen politikai cselekvésnek.

kezett szociológia azonban a társadalom tudományos irányításának jelszavával az emberi jogokat, szabadságot, emberi méltóságot semmisítette meg előbb elméletben, majd szükségképpen gyakorlattá változva, a totális állam elterjedéséhez vezetett, ahol mindezek a valóságban is megsemmisültek. 3. A „haladás zsarnoksága” ulól való felzabadalás útja a *konzervatív reformizmus*. E tézisek bizonyítására felhasznált anyag azonban (elég szűkkeblűen) mindössze Saint-Simon, Comte, kisebb részben Hegel s a hamis azonosításnak megfelelően Marx munkáira szorítkozik. Salomon kérdésfeltevésének megfelelően — hogy a hamis azonosítást már gyökereiben leleplezhessük — a következőkben megkíséreljük történetileg is jellemezni az utópikus szocializmus, a polgári szociológia és marxizmus viszonyát, bemutatva társadalmi eredetüket és funkciójukat. Így világossá válhat, miért vezetett szükségszerűen esődbe a polgári szociológia társadalomalakítási törekvése, s miért eredményes a szocialista állam tudatos tervezése és szervezése a marxizmus alapján.

Kiindulásul — nagy általánosságban — a következő gondolatokat fogalmazhatnánk meg: 1. Nem helyezhető egy síkra a polgári szociológia, amely nem a forradalom filozófiája, hanem ellenkezőleg, a forradalomtól való félelmet tükröző, a polgári forradalmak után hatalomra került polgárság osztálymagatartását kifejező ideológia, és a marxista társadalomtudomány, amely a társadalom fejlődéstörvényeinek feltárásán alapuló tudományos elmélet. 2. A polgári szociológia terhére rótt társadalomalakító törekvések antihumanitása, a „totális állam” nem a tudományos társadalomalakítás — amelyet egyébként a polgári szociológia amúgy sem képviselt — esődje általában, hanem a kisebbség érdekeit jelentő viszonyoknak a többségre való kényszerítéséből adódó kényszerhelyzet, amelynek okozója a zsákutcába jutott polgári társadalmi viszonyok mindenáron való fenntartani akarása, és amelynek tehát a szociológia éppen nem oka, hanem elméleti kifejezése. 3. Ebből a zsákutéből nem a konzervatív reformizmus a kivezető út, hanem a valóban tudományos társadalomalakítás, a szocialista társadalom.

Salomon kiindulópontja az antik és a modern filozófus közötti ellentét megállapítása. Szerinte az antik gondolkodók műveiben „az ember nem halad előre befolyásolva az eseményeket és befolyásoltan azoktól”, ezzel szemben a modern filozófus 1789 óta a történelmet analizálja, amelyben az emberek csak az „ideális haladás bábjai”.⁶ E modern elméleti magatartást a szerző a XVIII—XIX. század fordulójának viszonyaihoz köti: a francia forradalommal az emberek tudatára ébredtek, hogy befolyásolhatják politikai sorsukat, az ipari forradalom és a kapitalizmus feltámasztotta a technológiai kapacitásba vetett hitet és már nemcsak az államot, hanem a gazdasági helyzetet is meg akarták változtatni. Ez a politikai és gazdasági hit — mondja a szerző — végül is a marxizmusban fejeződött ki, amelynek szocializmusa megadta a technikát a végrehajtáshoz.

E kiindulópont kapcsolódik össze a további megállapítással, hogy a történelem eddig az időpontig nem ismerhetett totális államot, mert — mint mondja — a nyugati intellektuális történelem fejlődésének egyik későbbi eredménye volt a társadalom és az állam elválasztása. Az abszolút monarchia is csak a politikai ellenőrzést tartotta kezében, és nem irányította a gazdasági és társadalmi viszonyokat. Ezzel szemben a modern filozófia *azonosította* a társadalmi haladást a történelmi haladással, és ezzel az az ideológia a forradalom zászlóvivője lett. A francia forradalmat megelőzően ugyanis — mondja Salomon — „az elnyomottak felhívása a régi jogok visszaállítására irányult, de a francia forradalomban már senki sem akarta a múltat megerősíteni. A jakobinusok új politikai világot akartak teremteni, így napvilágra került a forradalom igazi természete: a totalitása. Ebben az értelemben az 1789-es forradalommal új kor kezdődött.”⁷

Az új világ alakításának igénye végül is a szociológiához vezetett — állítja szerzőnk —, a forradalom ugyanis letért útrjáról. A forradalom és az azt követő állapotok politikai és gazdasági anarchiája, amelybe csak a napóleoni „totális” állam vitt rendet, meggyőzték a szociológia alapítót, hogy a forradalom céljait *nem politikai akciókkal, hanem tudományos alapon kialakított állammal* lehet megvalósítani. Innen a szociológiának a totális állam felé fordulása, amelynek eredménye az ember szabadsága megszorításának, az állami beavatkozás fokozásának igényése, holott „a szociális és az ipari törvényhozás a nemzeti államot monolitárá változtatta”.⁸ A szociológia mint „a forradalom filozófiája” tehát Salomon szerint a forradalom céljait akarta megvalósítani, de ugyanakkor mégis

⁶ SALOMON i. m. 3. p.

⁷ Uo. 14. p.

⁸ Uo. 15. p.

a forradalom *víványai* ellen fordult. Ezt olvashatjuk ugyanis: „A szociológia lázadása az emberi ész olyan termékei ellen, mint az igazság, a méltányosság, az első komoly támadást jelentette az emberi szellem konstruktív erejével szemben. A cél minden olyan módszer elpusztítása volt, amely számításba vette az ember lényeges szubjektivitását, és az eredmény a gondolkodás ama végzetes irányának igénylése, amely szerint a társadalom folyamatait csak tudományos törvényhez való alkalmazással lehet megérteni.”⁹

A polgári forradalom céljaival való szembe fordulás, a polgári forradalom állítólagos filozófiája részéről, önmagában érthetetlen, és ezt az ellentmondást Salomon ismert tételle, mely szerint a szociológia politikai akciók nélkül akarta a forradalmat befejezni (amely ismét csak ellentmondás), semmiképpen sem tudja feloldani. A magyarázatot csak a korabeli társadalmi és osztályviszonyok értékelésével találhatjuk meg. Ilyen értékelés nyomán született meg Marx és Engels találó jellemzése a polgári ideológiáról, amely úgy hisszük, megadja a kulcsot a salomoni probléma megoldásához is. „Minden új osztály ugyanis — olvashatjuk a német ideológiában —, amely egy előtte uralkodó osztály helyére lép, kénytelen már csak azért is, hogy célját elérhesse, saját érdekét a társadalom valamennyi tagjának közös érdekéért feltüntetni, vagyis eszmeileg kifejezve: kénytelen gondolatának az általánosság formáját adni, azokat úgy feltüntetni, mint amelyek egyedül ésszerűek, általános érvényűek. A forradalmat indító osztály — már csak azért is, mert egy *osztállyal* áll szemben — már eleve nem mint osztály, hanem mint az egész társadalom képviselője lép fel, a társadalom teljes tömegeként jelenik meg az egyedüli uralkodó osztállyal szemben. Ezt azért teheti, mert kezdetben érdeke valóban inkább összefügg valamennyi többi, nem uralkodó osztály közös érdekével, mert az eddigi viszonyok nyomása alatt még nem fejlődhetett ki egy külön osztály külön érdekéért.”¹⁰ A társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése folytán a polgári osztály érdekeit kifejező politikai törekvések és az ezeket tükröző politikai, filozófiai stb. ideológia általános jellege tehát érthető. Érthető, hogy miért jelentkezett — egyebek között — az emberi és polgári jogok skálája ilyen általános emberi követelményként. De olvassuk tovább „A német ideológia”-t: „... minden új társadalmi osztály csupán szelcsebb alapon teremt meg az uralmát, mint amilyen az addig uralkodó osztályoké volt, viszont később aztán annál élesebbé és mélyebbé válik a nem uralkodó osztályok ellentéte is a most uralkodóval szemben. Mind a kettő azt eredményezi, hogy az a harc, amelyet ez ellen az új uralkodó osztály ellen folytatni kell, megint az eddigi társadalmi viszonyok határozottabb, gyökeresebb tagadására törekszik, mint ahogy azt valamennyi eddigi uralomra törő osztály tehetete.”¹¹ A polgári osztály uralomra jutása objektíve olyan helyzetet teremtett, amely lehetetlenné tette az általános jelleggel meghirdetett emberi jogok stb. valóban általános érvényesülését, de — legalábbis egy időre — azt is, hogy ezt a helyzetet ideológiailag beismerjék. Valójában innen ered a szociológia mint tudomány léte, és innen magyarázhatók meg sajátosságai is. A polgárság a forradalommal politikailag is uralkodóvá vált, alapvető érdeke lett tehát a forradalom, az újabb osztály elrettörésének és sikerének megakadályozása. A haladás jelszava azonban, amely akkor sajátosan polgári volt, ellentmondásban állott a polgárság stabilizáló törekvéseivel, a saját osztályuralmának teljes érvényesítésével. S az új tudomány, amely hivatva volt a *forradalmi haladást pótolni*, az objektív társadalmi helyzetből kivonta az új princípiumot, a *rend princípiumát*.

Különös, hogy Salomon, aki ismertetett álláspontjának igazolására oly bőven idézi — az általa a szociológia alapítóinak tartott — filozófusok elmékedéseit, elsiklik afölött, hogy a Comte által formába öntött pozitív filozófia, a szociológia alapítója *a rend és a haladás* összehékitése. Pótoljuk most mi a mulasztását! Comte a rendet a teológiához, a fejlődést és a forradalmat a metafizikai elvekhez kapcsolva kijelenti, hogy ezt a két elvet a társadalom különböző osztályai kapták fel aszerint, hogy érdekeiknek a rend vagy a haladás felelt meg. „A rendet és a haladást régen egymást kizáró fogalmaknak tekintették. A modern civilizáció azonban mindkettőt egyformán fontosnak tartja a politikai rendszer szempontjából. Rendet nem lehet megalkotni vagy tartóssá tenni, ha nem egyeztethető össze a haladással. A haladás sem lehetséges, ha nem irányul a rend konszolidációja felé. A pozitívista politikában a rend és a haladás egy és ugyanazon elv két nézőpontja.”¹² Comte ideológiai kísérlete a rend és a haladás összeegyeztetésére

⁹ Uo. 17. p.

¹⁰ MARX, Károly — ENGELS, Frigyes: A német ideológia. Bp. 1952. 30—31. p.

¹¹ Uo. 31. p.

¹² COMTE, Auguste: La sociologie. Résumé par Emile Rigolage. Paris, 1897. 1. p.

tehát a polgári társadalom ellentmondásos voltából fakadt, és annyira jellegzetes, annyira befolyásolta a polgári szociológiát, hogy e tudomány művelői általában a szociológia egyik legfontosabb vonásának tartják. Csak példaképp idézzük George Gurvitch, a Sorbonne tanárának álláspontját, aki ezt a törekvést a XIX. század szociológiája egyik legfontosabb problémájaként jelöli meg. Gurvitch a katolikus, ellenforradalmi erők által képviselt renddel azt a haladást állította szembe, amelyet szerinte Montesquieu útmutatása alapján Saint-Simon, Marx és Proudhon képviselt. Bár a különböző társadalmi állapot és ideológiai álláspontot fel nem ismerve, azonos szintre helyezi itt az utópikus, a kispolgári és a tudományos szocializmust, annyi világos, hogy a haladást ő is a szocialista elméletek sajátjának tekinti, ezért ő is indokoltan tartja azt a renddel összehasonlítani. „Auguste Comte — írja — befolyásolva az ellenforradalmi tanításoktól egyrészt, Condorcet és Saint-Simontól másrészt a szociológiát úgy fogta fel, mint törekvést a rend és haladás közötti szintézisre. Ebből a szempontból munkájának, a Cours de Philosophie Positive-nek jelmondata — Rend és Haladás — igen jellegzetes.”¹³

A „haladás zsarnoksága” tehát távolról sem egyértelműen és valóban a haladás zsarnoksága. Ha a XIX. század szociológiája zászlaján hordozta a fejlődés gondolatát, a rend princípiumát is ott találjuk már hőesőjében is. Salomon a szociológia „alapító”, Saint-Simon és Comte elméleteit értékelve több helyütt rámutat az írásaikban jelentkező eszmékre, amelyek a majdani totális államok gondolatát idézik, kénytelen azonban ő is elismerni azt az adósságot, amellyel az alapítók a katolikus ellenforradalom ideológusainak, de Bonaldnak és de Maistrenek vannak lekötözve. Ezen a ponton azonban már különbséget kell tennünk Comte és Saint-Simon között, akiket Salomon egyértelműen nevez a szociológia alapítóinak. Az azonosítás ugyanis hamis, a szétválasztás pedig döntő jelentőségű. Igaz ugyan, hogy Comte Saint-Simon tanítványa volt, az is igaz, hogy elméletük nem egy vonása egyező, vagy hasonló, de míg Comte, mint arra röviden rámutattunk, az uralomra került polgárság ideológusa, addig Saint-Simon tanítása éppen ellenkezően, a polgári uralomból, a kapitalista viszonyokból való kiábrándulást tükrözi.

A marxizmus klasszikusai igen korán tisztázták elméleti kapcsolatukat az utópisztikus szocializmussal — amelynnek egyik alakja éppen Saint-Simon volt — és ez az elemzés a társadalmi-történelmi viszonyok értékelésén alapszik. A Kommunista Kiáltvány már rámutat arra, hogy ez az utópista, vagy kritikai szocializmus a burzsoázia és proletariátus között folyó harenak első fejletlen időszakában bukkant fel, és mert a társadalmi viszonyok nem érettek még a teljes tudományos elemzésre és a proletariátus sem a cselekvésre: „A társadalmi tevékenység helyébe személyes találékonyságuk tevékenységének kell lépnie, a felszabadtás történeti feltételeinek helyébe fantasztikus feltételeknek, a proletariátusnak fokozatos történeti osztállyá szerveződése helyébe a társadalom külön kiesztelt szervezetének.”¹⁴ Lényegileg ugyanezt olvashatjuk Engels későbbi munkájában is: „Ez időtájt... a kapitalista termelési mód és vele együtt a burzsoázia és a proletariátus közti ellentét még igen fejletlen volt... Ez a történelmi helyzet határozta meg a szocializmus megalapítóinak nézeteit is. A kapitalista termelési mód éretlen állapotának, az éretlen osztályhelyzetnek éretlen elméletek feleltek meg. A társadalmi feladatok megoldását, amely a még kifejezetlen gazdasági viszonyokban rejte lappangott, fejből akarták létrehozni. A társadalom csak visszasságokat nyújtott: megszűntetésük a gondolkodó ész feladata volt. A feladat abban állott, hogy a társadalmi rend új, tökéletesebb rendszerét találják fel és ezt kívülről, propaganda útján, lehetőleg mintakísérletek példája segítségével a társadalomra erőszakolják. Ezek az új szociális rendszerek eleve arra voltak kárhóztatva, hogy utópiák legyenek...”¹⁵ Saint-Simon tehát lényegében túlmutatott a polgári társadalmon, és nézetei, ha utópisztikusak is voltak, ha társadalmi korlátainál fogva nem is ismerte fel a munkásosztály döntő szerepét, mégis egyértelműen a fejlődés felé irányultak. Aligha állíthatjuk azonban ezt Comte-ról.

Comte és Saint-Simon kapcsolatának helyes megvilágítása érdekében forduljunk ismét Engelshez, aki Ferdinand Tönnies német szociológushoz a következőket írta: „Comte öt éven át Saint-Simon titkára és bizalmasa volt. Saint-Simon vitathatatlanul gondolatbőségben szenvedett; lángész és misztikus volt egy személyben. Egy kérdést teljes világossággal feldolgozni, az anyagot rendszerezni és rendszerbe foglalni — erre képtelen volt. Így tehát Comte személyében olyan embert fűzött magához és

¹³ GURVITCH, Georges: La vocation actuelle de la sociologie. Vers une sociologie différentielle. Paris, 1950. 23. p.

¹⁴ MARX, Károly — ENGELS, Frigyes: Kommunista Kiáltvány. Bp. 1949. 62. p.

¹⁵ ENGELS, Frigyes: Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt (Anti-Dühring). Bp. 1948. 243—244. p.

nevelt fel, aki — esetleg a mester halála után — hivatva volt az ő eszmeáradatát rendezett formában a világ elé tárni. Erre a hivatásra Comte, aki ellentétben a többi rajongó tanítvánnyal, matematikai iskolázottságával és gondolkodásmódjával túnt ki, különösen alkalmasnak látszott. De Comte váratlanul szakított a „mesterrel” s kivonult az iskolából; hosszabb idő múltán azután fellépett a maga „pozitív filozófiájával”. Ebben a rendszerben három jellemző elem van: 1. Számos zseniális gondolat, amelyeket azonban szinte szabályszerűen többé-kevésbé leront az, hogy nincsenek kellően kifejtve, ami megfelel: 2. korlátozott filiszteri világnézetének, amely éles ellentétben áll ezzel a zsenialitással: 3. feltétlenül saint-simoni forrásból eredő, de miszticizmustól megszabadított, rendkívüli józanságig fejlesztett, hierarchikusan megszervezett vallásos alkotmány, valóságos pápával az élén, úgyhogy Huxley azt mondhatta a comte-izmusról, hogy az — katolicizmus kereszénység nélkül. Mármost fogadni merek, hogy a 3. pont tartalmazza az 1. és a 2. pont között, egyébként felfoghatatlan ellentmondást. Comte minden zseniális eszméjét Suint-Simontól vette át, de azzal, hogy a maga sajátos, személyes módján csoportosította, tönkrevajította őket, lefejtve róluk a hozzájuk tartozó miszticizmust, egyuttal el is laposította és saját filiszteri felfogásának megfelelően dolgozta át őket...¹⁶

Ez a comte-i filiszteri felfogás már az uralomra jutott polgárság felfogása, a polgári rend felfogása, amely természetszerűen nemcsak miszticizmusától fosztotta meg a már bemutatott okok miatt szükségképpen mítikus formában jelentkező, szocialisztikus elképzeléseket, hanem egyben attól a *tartalomtól* is, amely veszélyes lehetett a polgári uralom számára. Így hát a comte-i szociológia jelszava a Rend és Haladás, valóban jellegzetes. Salomon többször rámutat Comte elméletének azon vonására, amely a proletariátus szerepével kapcsolatos, állítván, hogy Comte a munkásokat tartotta az egyetlen spontán elemnek a radikális átalakulás korában, amely leginkább képes a pozitívista tanítások befogadására.¹⁷ Nyomban ezután ő maga is elismeri, hogy Comte a népen nemcsak a proletariátust értette, és távolról sem a proletariátus érdekében vagy a proletariátus által kívánja létesíteni azt a diktatúrát, amely hivatva lenne az átalakulás politikáját végrehajtani. Hogy Comte ezt az átalakulást mennyire a polgári társadalom keretei között, és mennyire a forradalomtól való félelmében látta megvalósíthatónak, az világosan kitűnik a következőkből. „Végül az általánosabb politikai haladás szempontjából — írja — az új filozófia hatalmas segítséget jelent az alsóbb osztályok helyzetének megjavítására. Eddig egyedül a forradalmi politika javasolt megoldást a társadalmi probléma e része számára; de a megoldása, amely a felkeléssel egyértelmű, voltaképpen csak arra szorítkozott... hogy megnyissa az utat a még aktívabb népi becsvágyaknak. Az ilyen kielégítés, amely csak az egyének kis számára történt meg, akik így osztályuk áruelőivá váltak, nem csillapíthatta le a tömegek méltányos panaszeit.”¹⁸ Azt hisszük, ennél világosabban nem szükséges megfogalmazni Comte ideológiájának osztályjellegét.

Salomon munkájában tehát az utópikus szocialista elképzelések, az uralomra jutott polgárság osztályideológiájaként jelentkező szociológia és a marxista társadalomtudomány került egy helyre, mint olyan elméletek, amelyek saját önkényesen felállított és a társadalom objektív törvényeinek vélt elképzelései szerint képviselik a társadalom átalakításának gondolatát, amelynek állami gyakorlatként való elfogadása az emberi jogok semmibevételére, állami totalításra vezetett. E három ideológia eltérő jellegű és egymáshoz való viszonyát nagy vonásokban már bemutatottuk, látjuk, hogy a nagyon felületes hasonlóság ellenére sem helyezhetők egy szintre keletkezésüket, osztályjellegüket tekintve, mint ahogy lényegi különbség van közöttük a társadalmi valóság felmérése, a társadalmi törvények felismerése és ehhez kapcsolódva a tudatos társadalomalakítás jellege és módszere között is. Salomon azonban ezzel mítsem törődve, a tudományos társadalomalakítás lehetőségét magát is végzetes tévedésnek tartja. „A korai szociológusok — írja — végzetes hibába estek: bizalmukat a természettudományok módszereibe helyezték. Az intellektuális forradalom iránt táplált lázas reménykedésükben azt hitték, hogy az emberi lényvel kapcsolatos tudomány ugyanolyan fajtájú és ugyanolyan pontosságot képes elérni, mint a fizika vagy a biológia. A szociológusok azt hitték, hogy új világ áll előttük, amelyben a tudományos tervezés, a technikai racionalizáció és a humanista nevelés irányítható a névtelen társadalomtudósok által, akik a természet és a társadalom törvényei szerint működnek... De a társadalom racio-

¹⁶ MARX-ENGELS: Válogatott levelei. Bp. 1950. 557. p.

¹⁷ SALOMON i. m. 60. p.

¹⁸ COMTE E i. m. 37—38. p.

nális átalakulása a tudományos haladás alkalmazásával a humanisztikus eszme jegyében a totális társadalom világosan tagolt víziójában végződik. Ez a szörnyű paradoxon hogy az ember, aki a felszabadítás kereszteshadjáratát kezdte, elősegíti a despotizmus haladott formáját — egyike a történelem legmeglepőbb iróniáinak. A haladás logikája és zsarnoksága a világot a totális zsarnokságnak adja át.¹⁰

Valóban olyan meglepő ez a történelmi „íronia”? És valóban a fejlődés, a haladás szükségszerű kísérője? Salomon itt a mechanikus materializmus jobboldali bírálatának szokásos érveit (amelyek a mechanikus materializmussal szemben részben helytállóak is) használja fel politikai síkon a marxista szociológia ellen is, holott a kettő egyáltalán nem azonos. A társadalom valódi mozgástörvényeinek felfedése és a felismerés alapján elgondolt jövőalakítás az emberiség legjobbjainak állandó követelése. Míg a polgárság törekvései megfeleltek a társadalom mozgástörvényei követelményeinek, addig a polgári ideológusok is a tudományos társadalomalakítás hívei, az ész uralmának hívei voltak, és megtették a gyakorlati lépést is — osztályukkal együtt — saját érdekeik — amelyek mint láttuk általános érdekként jelentkeztek — érvényrejuttatására, a társadalom politikai viszonyainak megváltoztatására. A társadalmi viszonyok továbbfejlődése egy bizonyos ponton túl azonban már nem kedvezett a polgári osztálynak megfelelő politikai viszonyoknak, és a polgárság kénytelen volt elfordulni saját eszméitől, politikai uralmának megtartása érdekében. A fejlődés tehát objektív, és ennek csak kifejezése és elméleti tükröződése egyebek közt a polgári szociológia is, semmiképpen sem az okozója. A monopolkapitalizmus korában, amikor a társadalom fölötti tényleges gazdasági és politikai uralom egyre szűkebb csoport kezébe kerül, amikor már a polgárság nagyobb része is kiszorul a tényleges politikai hatalomból, amidőn a társadalomban élő ellentmondások a végsőkéig kiélesednek — a konkrét társadalmi-történelmi viszonyoktól és feltételektől függően — egyes államokban a monopoltöke hatalmát csak a legerősebb és a legkíméletlenebb diktatúrával lehet fenntartani, amely diktatura nem csupán a munkásosztálytal, hanem a polgárság egy részével szemben is érvényesül. A történelem ismer ilyen példát, a fasiszta állam példáját, amely valóban a legteljesebb totalitást jelenti, és polgáraitól maradéktalan odaadást, az individuum teljes megsemmisülését követeli. Az ilyen állam — a totális állam, Salomon kifejezése szerint — a „tudományos társadalomirányítást” hangoztatja, és állítja, hogy léte, szervezete a társadalom fejlődésének, az emberi haladásnak magasabb fokát jelenti. Nem a tudományos társadalomalakítás igénye és az ezt hangoztató szociológia folytán született meg a totális állam, hanem a társadalmi viszonyok alakulása, a monopoltökés uralom mindenáron való fenntartása, a forradalmi munkásosztálytól való félelem hozta létre, mint a monopoltöke eszközt, amely másképpen nem tudta a törpe kisebbség uralmát a többségre erőszakolni. Az állami tervezés és irányítás eszméje a monopolkapitalizmus fejlődésével egyidejűleg erősödött s vált gyakorlattá is — a társadalmi-történelmi feltételektől függő intenzitással, de mindenesetre állandóan kifejezettebb tendenciával a monopoltökés uralom érdekében. Az ezután másodrendű kérdés és csak a tényleges és sajátos viszonyok tükrözése, hogy a polgári szociológia milyen elmélete vált elfogadottá az objektív fejlődés ideológiájaként. Nem érdektelen azonban itt azt is megjegyezni, hogy a salomoni értelemben vett totális állam ideológiai kísérőjelensége általában misztikus, irracionális elmélet volt, amely nem észérveken alapuló tervezést, hanem sokkal inkább valamilyen misztikus közösség iránti odaadást követelt (pl. nemzeti szocializmus faj-, vérközössége), tehát tudományosnak nem lehet tekinteni. Miután a polgári osztály uralomra kerülésével együtt a fejlődés csirái is adottak voltak, és mert a hatalom levő polgárság helyzete alapvetően különbözött a feltörekvő polgárság helyzetétől, nem csodálatos, hogy a később — ilyen vagy olyan fokban kifejlesztett — ideológiai csira már az uralom levő polgárság kezdeti ideológiájában, nevezetesen Comte szociológiájában is adott volt.

Kérdés, hogy a polgári társadalomalakítási törekvések gyakorlati és ideológiai csődje diszkreditálta-e a tudományos társadalomalakítás gyakorlatát és ideológiáját általában? Salomon válasza szerint feltétlenül, hiszen mint láttuk nem tett különbséget a társadalmi ideológiák alapvetően eltérő jellege között. A feltörekvő osztályok ideológiája általában a társadalmi viszonyok valóságos fejlődését fejezi ki akkor is, ha maga az ideológia elméletileg nem adja a valóság teljes objektív képét, hanem azt kisebb-nagyobb mértékben eltorzítja. A társadalom valódi mozgástörvényeinek felfedése azonban lehetőséget ad nemcsak a társadalom megismerésére, hanem a felfedett objektív törvények alapján való irányítására is. A marxista társadalomtudomány, amely a feltörekvő munkásosztály ideológiájaként ezúttal valóban feltárta a társadalom legalapvetőbb

¹⁰ SALOMON i. m. 104. p.

objektív törvényeit,²⁰ a munkásosztály uralomrajutásával képes arra, hogy e törvények alapján tudatosan formálja a társadalmat. A polgári osztály, midőn a hatalmat megszerezte, azonnal védekezni kényszerült a feltörékvő újabb osztállyal szemben, ezért ideológiája szükségképpen eltorzult, és ez a torzulás csak fokozódott a fejlődéssel, amely az ellentéteket egyre élesítette. Így Anatole France egyik művének szavaival élve, „győzelme után nem marad meg belőle más, mint a neve és eltűnt eszmévilágának néhány jelképe”. A munkásosztály a hatalom birtokában azonban nem kényszerül már más, újabb feltörő osztállyal szembeni védekezésre, a valóságot kifejező ideológiája sem kényszerül így torzulásra. A hatalmon levő munkásosztály harca a már megdöntött osztályok ellen, a történelmileg már meghaladott ideológiák ellen irányul, és ez egészen más. A munkásosztály és állama önmaga tudatosan készíti elő saját létének megszűnését amennyiben tudatos társadalomformálása az osztály nélküli társadalom megvalósítását célozza, nincs tehát oka arra, hogy saját létének mindenáron való fenntartása érdekében a társadalom valódi fejlődéstörvényeit ideológiailag eltorzítsa.²¹ A marxista társadalomtudomány és társadalomformáló gyakorlat tehát jellegesen tér el a polgári szociológia és a tőkés állam gyakorlatában kifejezésre jutó ún. tudományos társadalomirányítástól. Éppen ezért ennek szükségszerű csődje és a humanitás eszméjének mai gyakorlati ellentmondása nem jelenti a marxista társadalomalakítás csődjét, ellenkezőleg, annak igazságát, objektív létjogosultságát bizonyítja.

Salomon azonban másképpen látja a megoldást, és pedig a következőkben: „Társadalmi és intellektuális világunknak folytonosságát csak mint konzervatív reformisták tudjuk biztosítani. A reformista konzervativizmussal lehetővé teszi, hogy elkerüljük a bolsevizmus és a nemzeti szocializmus totális mintáinak alternatíváját.”²² Ez a konzervatív reformizmus azonban Salomon minden elméleti törekvése ellenére sem azonos a régi értelemben vett konzervativizmussal, különösen az általa erősen liberálisnak tételezett konzervativizmussal. A monopoltőke korában a régi értelmű liberalizmus már nem képezheti a tőkés társadalom ideológiáját, illetőleg a liberális eszméknek megfelelően ma már a tőkés országokban nem lehet fenntartani a monopóliumok uralmát. A tőkés gazdasági-társadalmi viszonyok pedig ezt követelik, és ezek a viszonyok kialakítják a megfelelő ideológiát is. Nem kell szükségképpen a fasiszta, nemzeti szocialista ideológiára és állami gyakorlatra gondolnunk, amely a monopoltőkés társadalmon belül is különös társadalmi és történelmi viszonyok és feltételek szülötte, de szinte valamennyi tőkés ország már ma is az állami beavatkozás egyre növekvő képét mutatja.

Céloztunk már arra, hogy ma már a konzervativizmussal bizonyos tartalmi változásokra kényszerült. Ez fejeződik ki a Salomon által használt fogalomban is: „konzervatív reformizmus”, de észlelhetjük ezt a jelenséget szinte valamennyi a konzervativizmussal foglalkozó újabb munka problémafelvetésében. Ismeretes — pl., hogy a konzervatív ideológiának százados sarokköve volt a magántulajdon szentsége. Ma a monopoltőkés társadalom viszonyainak sürgető nyomására a klasszikus értelemben vett magántulajdon már eltűnt. Ennek megfelelően a tulajdon már nem foglal el olyan helyet a konzervatív ideológiában, mint egykor.²³ (Csak közbevetőleg jegyzem meg, beszédes bizonyíték ez arra nézve, hogy a tőkés állam államosítási gyakorlata mennyire az uralkodó körök érdekeit szolgálja.) A konzervatív ideológia mai jellegét tehát azzal az öncsaló angollal hasonlíthatnánk össze, aki ragaszkodik a külsőleg hagyományos régi szokásokat idéző kandallóhoz, de a kandallóban a műfahasáb mögött már villany izzik.

Ez az állami beavatkozás, ez a szervezés és tervezés azonban önmagában hordja az ellentmondást, amely részint saját létét és eredményét teszi problematikussá (ld. pl. a roosevelti New Deal sorsát), részint pedig párosul a liberális politikai elvek szükségszerű, bár különböző fokú feladásával, az emberi és polgári jogok egyre növekvő megszorításával, s ez ideológiailag a konzervativizmus mind több elemének pusztulásával

²⁰ Hogy maga Marx mennyire a társadalom objektív folyamatait igyekezett feltárni és következtetéseit mennyire ezekre alapozta, világosan kitűnik egy „A tőke” 2. német kiadásának utószavában tett megjegyzéséből. Marx itt azzal kapcsolatban, hogy a párizsi Revue positiviste szemére veti „csupán a meglévőnek bírálati taglalásával” foglalkozik, ezt mondja: „ahelyett, hogy recepteket (Comte-féleket?) írnek a jövő lakonyhájára számra”.

²¹ Marx már ifjú korában felismerte, hogy az emberiség valódi emancipációját jelentő társadalom csak az állam megszüntetével valósul meg: „Csak ha a valóságos egyéni ember visszafogadja magába az absztrakt állampolgárt és mint egyéni ember a maga empirikus életében, a maga egyéni munkájában, a maga egyéni viszonyai között az emberi nem lényévé válik, csak ha az ember a maga „force propre”-jait társadalmi erőkként ismerte fel és szervezte meg, és ennélfogva a társadalmi erőt nem választja el többé magától a politikai erő alakjában, csak akkor valósult meg az emberi emancipáció. (MARX: A zsidókérdéshez. — MARX-ENGELS: Művei. 1. köt. Bp. 1957. 371. p.)

²² SALOMON i. m. 105. p.

²³ Vö. BURN, W. L.: The Conservative Tradition and its Reformulations. — Law and Opinion in England in the Twentieth Century. 61. p.

jár. Ez az ellentmondás pedig abból a tényből fakad, hogy a mai polgári állam a monopoltékés társadalom állama, tehát tervezése, szervezése is a monopoltéke érdekében történik, ezért szükségszerűen, s végső sorban szemben áll a társadalom nagyobb részének érdekeivel. Az ilyen alapú államvezetés azután természetesen egyre inkább felidézi a salomonai totális állam rémképét.

Salomon megoldása tehát — annak ellenére, hogy szerinte racionális elgondolás — végeredményben, mert a társadalmi viszonyok objektív fejlődésével ellentétes, mert azok helytelen értékelésén nyugszik, mert szubjektív és múltbanező álláspontot képvisel, irracionális és romantikus. Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy éppen ő tartja romantikusnak a társadalom tudományos irányításának eszméjét. Salomon ugyanis Schlegelre hivatkozva állítja, hogy a forradalmi elgondolások romantizmusa abban rejlik, hogy „isten országát” kívánják megteremteni a földön, és a haladást a vallással azonosítják.²⁴ A vallás kifejezésen természetesen nem kell valamely tételes vallást értenünk. Salomon a vallásos jellegű magatartáson valamely eszmében való feltétlen és irracionális hitet ért, amely szerint minden a haladással kapcsolatos gondolati rendszernek sajátja. Az isten transzcendens fogalmát így a humanitás vagy a társadalom, a nép vagy a nemzet transzcendens fogalma pótolja, amely szükségszerű következménye — mondja — a XVII. és XVIII. század materializmusának és ateizmusának.²⁵ Ez a valláspótlék jelentkezik — Salomon szerint — Saint-Simon, Comte (kisebb részben Hegel) és Marx elméletében. Ezek a gondolkodók a tudományos és az emberi gondolatot azonosítják — mondja —, így az emberiséget, a fejlődést a tudománnyal akarják szolgálni. Ez az álláspont pedig Salomon szerint romantikus, irracionális, vallásos, mert az ember nem képes arra, hogy tudományosan felfedje a társadalom objektív törvényeit és így szerzett tudását a saját javára fordítsa. Ez a szemlélet azonban, amely végső soron az irracionálist, az ösztönöst és a passzivitást prédikálja, minden csak nem racionális. Hiába próbálja Salomon lemosolyogni az emberiség észtrökekvéseit, hiába tartja azokat irracionálisnak a maga vélt racionális hívősségében, végeredményben az ember észszerű gondoskodásának lehetőségét tagadja, tehát amellett, hogy önmagának ellentmond, irracionális is. S tegyük hozzá, hogy antihumánus, mert a humanitás fogalma már megjelenésével is az emberi észhez kapcsolódott, és az ember kiteljesedésétől elválaszthatatlan az emberi észnek saját szebb jövője érdekében történő munkálkodása.

Tény, hogy pl. Saint-Simon és Comte rendszere végeredményben a misztikumba torkollott, és irracionális vonásait nem nehéz felfedezni. Ennek okát lényegében megtaláltuk: Saint-Simon esetében az új társadalmi viszonyok primitívességéből fakadó szubjektív elgondolás, míg Comte-nál a polgári osztály félelme a forradalomtól a munkásosztály számára forradalomtól távlatoknak kilátásba helyezésére irányuló eszmei törekvés vezetett az első esetben misztikumhoz, a második esetben a „pozitívista egyház”-hoz, amelynek gondolata már jelzi a polgári uralmi viszonyok állandósítására irányuló akarat hiábavalóságát, lényegileg a fejlődés ellen való fordulást. A tőkés társadalom átalakulásával, az ellentétek élesedésével egyidejűleg az irracionális is egyre erősödő tendencia lett a polgári gondolkodásban és ma már uralkodó helyet foglal el.

Nagyon erőltetett azonban Salomon érvelése akkor, amidőn az irracionálismust a romantikus és a vallásos jellegű marxista társadalomtudományban és munkásmozgásban próbálja felfedni. Nem is talál más érvet, mint a haladásba vetett „vallásos” hitet, vagy a „harcos egyház” jellegét, amely az „oroszlán” szocializmusnak lenne a sajátja,²⁶ vagy az „igazi demokrácia” és az „igazi humanizmus” fogalmát, amelyekben Salomon szerint a vallásos elem keveredik a politikaival.²⁷ A haladásba vetett „vallásos” hit, az egyházi jellegű harcosság, az igazi demokrácián és a valódi humanizmuson felépített állam képe — szerzőnk gondolataiban — nem tudományos igazsága, hanem vallást jellege miatt vonzza a munkásosztályt, sőt — folytatja — Marx abban is különbözik szociológus társaitól, hogy felismerte: a modern élet feltételei között a vallást a forradalmi akcióval kell párosítani, ezért minden modern forradalomnak vallásosnak kell lennie. Ez a vallásosság a szociológia, így — Salomon felfogása szerint — a marxizmus vallása is a humanitás vallása, az „emberiség önimádata”.²⁸ Ha a humanitást vallásnak mondja, ám tegye, a lényegen semmit sem változtat, nem változtat azon, amit a marxizmus soha sem tagadott, hogy valóban az igazi humanizmusra, az igazi demokráciára tö-

²⁴ SALOMON I. m. 72. p.

²⁵ Uo. 73. p.

²⁶ Uo. 74. p.

²⁷ Uo. 80. p.

²⁸ Uo. 79. p.

rekszik, amelynek „igazi” jellege a társadalom objektív fejlődéstörvényeinek felismeréséből és nem szubjektív és misztikus elképzelésekből folyik, és nem változtat azon sem, hogy az emberhez igazán méltó társadalom megteremtéséért valóban harcol. A marxizmus „irracionalizmusát” tehát hiába próbálta Salomon egyes kifejezéseknek önkényesen vallásossá való minősítésével megalapozni.

Befejezésül még egy megjegyzéssel tartozunk az olvasónak. Írásunkban sűrűn szerepelt a konzervativizmus mint politikai ideológia, és különösen Salomon, aki magát is ez ideológia képviselőihez sorolta, állította szembe a szociológiával. Megkíséreltük már tisztázni a szociológia keletkezésének társadalmi és ideológiai körülményeit, funkcióját, feloldani Salomon hamis azonosítását és elválasztani a marxizmust az utópikus szocializmustól és a polgári szociológiától, de röviden jellemeznünk kell még a polgári szociológia és a politikai konzervativizmus viszonyát is. Annál is inkább meg kell ezt tennünk, mert világos, hogy a polgári szociológia történetileg tekintve eleve konzervatív jelleggel jelentkezett, lényegében forradalomellenes volt. S mi választaná el ténylegesen a konzervativizmustól mint politikai ideológiától? Egyik neves mai német képviselője, Merkatz, a következőkben jellemzi a konzervativizmust: „Ez a politika nem elméleten, rendszeren, eszmén, absztrakt kívánságképekből eredő politikai gondolatokon és cselekvéseken nyugszik, hanem tapasztalaton, ösztönön és jellemem. Ezért az élet valóságával és problémáival szemben nem lép fel türelmetlen követelményekkel és becsvágyó kívánságokkal, hanem soha sem lankadó bizalmatlansággal minden tiszta elmélet, minden racionális rendszer, minden eget ostromló idealitással szemben.”²⁹ Ezután még rámutat a konzervativizmus döntő jelentőségére az élet természetes fejlődésének biztosításában és védelmében az absztrakt racionalitással szemben. A konzervativizmus történetét általában Burketól számítják, de politikai funkcióját mai képviselői már mai szempontból, visszavetítően ítélik meg. Láttuk ennek az eszményített megítélésnek példáját Salomonnál is, de ugyancsak tapasztalhatjuk Merkatz írásában, aki, pl. Burke elméleteiben — noha ő közismerten a francia forradalom ellensége volt — az „emberi jogokat” fedezi fel.³⁰ Mind a szociológiát, mind a konzervativizmust azonban csak a visszavetítő szemlélet nélkül ítéelhetjük meg a valóságnak megfelelően. Mindkettő a társadalmi-történeti viszonyok terméke. A szociológia szerepe a polgárság védelmében épp úgy forradalomellenes volt, mint annakidején a konzervativizmus a feudális vagy feudális elemekkel átítatott polgári társadalom védelmében. De a kapitalista társadalom e két típusa, illetőleg eleme, a tiszta tőkés és a feudális vonásokkal tarkított elemek, amelyek politikai pártküzdelmekre vezettek, ma már a monopolkapitalizmusban lényegében feloldódtak. Ennek megfelelően a szociológia épp annyira konzervatív, mint amennyire a konzervatív ideológia reformista. Nem véletlen, hogy Salomon a maga konzervatív szemléletével szembeni „racionális társadalomalakítás”-t hangoztató polgári szociológusokat a XIX. századból toborozta. Ma már a polgári szociológia is lemond a racionális társadalomalakításról,³¹ és nem egy szociológus megnyilatkozásában éppen azokat az elemeket fedezhetjük fel, amelyekre Merkatz a konzervatív politika jellemzőiként sorolt fel. „A régi elmélet a jövőt biztosnak hitte — mondja pl. egy legújabb nyugat-német szociológiai tanulmány — s az, hogy ma a szociológia empirikussá válik, hasznosságát és rezignációját bizonyítja.”³² Csaknem általános ma már, hogy a burzsoá szociológia apage-t kiált az elméletre, szó sincs racionális elméletek, rendszerek, ideák szerinti társadalomformálásról, ehelyett elegendő az empirikus kutatás minél kisebb egységre vagy körre

²⁹ MERKATZ, Hans-Joachim: Die konservative Funktion. München, 1957. 10—11. p. A mai konzervativizmus alapvető vonását még a régi ideológia szerint abban jelölik meg, hogy az absztrakciókkal szemben a való életre alapoz. A mai viszonyoknak megfelelően azonban már új vonásokat is találhatunk a konzervativizmussal foglalkozó szerzők műveiben. MOHLER, Armin szerint pl. anti-individualitás jellemzi (Die französische Rechte. Vom Kampf um Frankreichs Ideologiepanzer. München, 1958.), GRABOWSKY szerint pedig a konzervatív politikusknak jobboldalon kell állnia, de baloldali módon gondolkodnia. (Die konservative Idee. — Zeitschrift für Politik, 1958. Heft. 3. 276. p.)

³⁰ Uo. 27.—28. p.

³¹ Jellemző erre, hogy a polgári szociológia egyes olyan hajtásait, mint pl. RIMET, Michel: Vers une sociologie nouvelle. Paris, 1952. és Vers une société nouvelle. Paris, 1953. c. munkái, amelyekben a szerző új normatív, tehát társadalomalakító szociológiát követel, a polgári szociológusok irracionálisnak bélyegzik. Az említett könyveket bírálva Leopold von Wiese, neves nyugat-német szociológus, pl. RIMET szemére veti, hogy a XVIII. század ideológusaihoz hasonlóan hisz a haladásban és hozzáteszi, hogy az ilyen hit — mint Comte esetében — a racionalizmusból a misztikába fordul. (Kölner Zeitschrift für Soziologie, 6. Jhrg. 1953—54. Heft. 2.) Ugyanez a szemlélet tükröződik HOPFSOMMER, Harold: The Sociology of American Life (Engelwood Cliffs, 1958) művében is, aki szerint a szociológia nem tűzheti maga elé a társadalom alakításának, javításának célját, ez csak a szociológia elmúlt szakaszára, a XIX. századra volt jellemző. (4—6. p.)

³² HASKHEIMER, Max: Philosophie und Soziologie. — Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 11. Jhrg. 1959. Heft 1. 164. p.

szorítva.³³ A lényegében konzervatív jellegű szociológia s a reformista konzervativizmus ma egyaránt a tudatos társadalomalakítást valóban megvalósító szocialista állam és a tudományos szocializmus ellen ható ideológiai fegyver. Ez éppen Salomon könyvéből derül ki a legvilágosabban, hiszen a XIX. század eleji polgári szociológia (ha nevezhetjük így) egyes képviselőin túl csak a marxizmust támadja és egyáltalán nem vitatkozik a *mai* burzsoá szociológiával. Nem is teheti ezt, hiszen azonos álláspontot képviselnek. Salomon írása így Csehov egyik novella alakjára emlékeztet bennünket, aki saját elképzelése szerint egész életében a babonák ellen harcolt, s hogy meggyőzze személyzetét, a babonák ostobaságáról, mindig három gyertyát égetett a szobájában és minden fontos dolgot 13-án kezdte el.

³³ Vö. LAZARSFELD, P. F. — ROSENBERG, M. (szerk.): *The Languages of Social Research — A Reader in the Methodology of Social Research*. Glencoe, Ill. 1957. (E munkára részletesebben ld. a szerző ismertetését a „Demográfia” 1959. évi 2—3. számában, az egész kérdésre pedig „A válságtudat újabb vonása a polgári szociológiában” (Valóság, 1959. 5. sz.) c. tanulmányát.) Az elmélettel való menekülés említett jelenségét a burzsoá szociológiára vonatkoztatva jól feltárta az 1959. IV. (szeptemberi) szociológiai kongresszus is. (Ld. erre ARAB-OGIL, E.: A nemzetközi szociológiai kongresszuson. — A héke és a szocializmus kérdései, 1959. 12. sz. 87—88. p.) A konkrét valóság vizsgálata természetesen nem elvetendő törekvés, s a marxista szociológia is egyre inkább kifejleszti ennek módszerét. A burzsoá szociológiában azonban ez a törekvés az empirizálódás felé nem a társadalom objektív törvényének feltárására és ezeknek az egész társadalom érdekében való hasznosítására irányul, hanem ellenkezőleg, a kis egységek és jelenségek elaprózódó kutatásával a nagy elméleti problémák megválaszolását kerülik ki, s jobb esetben valamilyen ad hoc politikai vagy üzleti érdekű probléma megoldását segítik. Ebből az következik, hogy a kutatás sok esetben öncélúvá válik, ahogyan — hasonló okokból — öncélúvá válik a matematikai módszerek alkalmazására irányuló egyébként helyes törekvés is. A matematikai módszerek alapján történő, kizárólag mennyiségi vizsgálat ugyanis kiválóan alkalmas a minőséget jelentő problémák megkerülésére. Ld. erre, mint jellemző példát LAZARSFELD, Paul: *Mathematical Thinking in the Social Sciences*. Glencoe Ill. 1954. — Elrettentésképpen pedig a következőt említhetjük meg: Az USA-beli Duke Egyetem Szociológiai Intézete felmérést végzett annak megállapítására, hogy a társadalomtudományok mennyire tudományosak. Tudományosságban azonban kizárólag csak a matematikai módszerek használatát értették. Így azután megállapították, hogy az egyik reprezentatív amerikai szociológiai folyóirat cikkeinek mindössze 54 százaléka tudományos jellegű, ezek alapultak ugyanis matematikai módszereken. Ld. erre: HART, Hornell: *Comparative Standards of Social-Science Periodicals*. — *American Sociological Review*. 1947. 444. és köv. p.